

УДК 340.12

М. Кельман

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”

д-р юрид. наук, проф.
кафедри теорії та філософії права

І. Коваль

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,

асист. кафедри теорії та філософії права

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ

© Кельман М., Коваль І., 2016

Розглянуто стан методології правової науки з обговорюваною у філософській, наукознавчій літературі проблемою кризи наукової свідомості, науки як провідного способу пізнання світу.

Ключові слова: наука, методологія, свідомість, правознавство, право, суспільство.

М. Кельман, І. Коваль

МЕТОДОЛОГІЯ ИССЛЕДОВАНИЯ КАК НАУЧНОЕ ПОЗНАНИЕ

Рассматривается состояние методологии правовой науки с обсуждаемой в философской, науковедческой литературе проблемой кризиса научного сознания, науки как определяющего способа познания мира.

Ключевые слова: наука, методология, сознание, правоведение, право, общество.

М. Kelman, I. Koval

RESEARCH METHODOLOGY AS A SCIENTIFIC COGNITION

Researched the state of law methodology science with the discussing in philosophical and scientific literature, the problem of scientific consciousness crisis, the science as dominant way of the world perception.

Key words: science, methodology, consciousness, law study, law, society.

Постановка проблеми. Для сучасного правознавства, яке розвивається в період глибинних реформ, докорінних перетворень українського суспільства, методологічні дослідження набувають особливого значення. Саме цим зумовлена необхідність аналізу методологічних процесів у сучасній науковій свідомості.

Аналіз досліджень проблеми. На монографічному рівні методологічні дослідження представлені передусім працями Д. А. Керімова, А. Ф. Шабаліна, В. М. Сирих, А. М. Васильєва, В. К. Бабаєва та інших відомих авторів. Доволі песимістично оцінюють стан справ сучасного правознавства українські правознавці М. І. Козюбра, П. М. Рабінович. Зокрема, М. І. Козюбра, характеризуючи методологічну ситуацію за суттю проблеми створення “працюючої теорії права як актуальної упродовж двох останніх століть ” і вбачаючи мінімальні вимоги до неї у спроможності

“відповідати хоч би на запити свого часу”, рішуче заявляє: “ На жаль, у сучасній науці на порозі тисячоліть це завдання далеке від виконання як ніколи в минулому, що дозволяє вести мову про симптоми кризи сучасної теоретичної свідомості ”.

Мета статті полягає у дослідженні методології як наукового пізнання.

Виклад основного матеріалу. Цілком очевидно, що дослідження сучасного правознавства поза антропологічним виміром втрачає сенс, оскільки саме людина, а не держава чи будь-який інший інститут є першореальністю [1, с. 13–32]. Проблеми розуміння права належать до вічних вже тому, що право та людина зазнають змін і, відповідно, мінливими є уявлення про саме право та людину [2, с. 11]. Ще на початку ХХ ст. Б. Кістяківський зазначив, що наука про право, як жодна інша наука, містить безліч суперечливих теорій [3, с. 221]. І з огляду на сучасний стан правознавства доводиться констатувати, що ця проблема зберігає актуальність і до сьогодні.

Як відомо, об’єкт дослідження визначає вибір методів його пізнання. Щодо права як об’єкта, стверджує Р. Циплеліус, це означає: “...які питання ставить право як об’єкт і якими міркуваннями здобувається відповідь на ці питання... – впливає з функції і сутності права” [4, с. 10]. Проте, як зазначив Г. Л. А. Гарт, “...не багато запитань, які стосуються людського суспільства, ставилися з такою наполегливістю. А серйозні мислителі відповідали на них такими різними, дивними та навіть парадоксальними способами, як це було із запитанням “Що таке право?” [5, с. 9].

Дослідники права досі не дійшли спільної думки стосовно того, чим саме є об’єкт їхнього дослідження, які явища охоплює поняття “право”, а вивчаючи останнє, формуючи так звані моделі права [6, с. 66–68], вони об’єктивно наповнюють свої дослідження притаманною “свідомим ментальним станам і процесам” ознакою – суб’єктивністю [7, с. 102]. На цьому свого часу наголошував ще Е. Гуссерль, вважаючи за необхідне у дослідженнях виходити з власної суб’єктивності [8, с. 53–55], та цим, зокрема, пояснюється концептуальний плюралізм, що спостерігається в юридичній науці. В. Сірих зазначає, що кожен автор по-своєму бачить й інтерпретує систему знань, які відображають, опосередковують предмет загальної теорії права [9, с. 15]. З ним фактично солідаризуються й інші вчені [10, с. 843; 11, с. 3; 12, с. 212; 13, с. 102]. Від себе додамо, що змістовно такого самого висновку можна дійти і стосовно дослідження предмета теорії права.

Дослідники права, використовуючи для своїх наукових розвідок методологію, основу на тих чи інших дослідницьких підходах, доходять різних висновків стосовно природи, сутності права та його ознак (принягідно зазначимо, що, як відомо, право є не лише об’єктом дослідження правничої науки). І з огляду на це, загальна дефініція права існує у “багатократній розчленованості” та “багатоступеневості” [11, с. 355], внаслідок чого в юриспруденції немає загально визнаного єдиного визначення права. Водночас спроба сформулювати таку дефініцію, яка б охоплювала всі властивості окресленого явища, на наше переконання, взагалі нездійсненна, зважаючи, зокрема, на багатоаспектність права як соціального явища та наявність “межових феноменів”, які мають з правом багато спільних ознак [12, с. 11]. Тому юристам та представникам інших наук ніколи не вдасться виробити єдиного розуміння і визначення права. До того ж дефініція стає предметом інтерпретацій, і як би автор не намагався врахувати усі аспекти, передбачити їх у змісті та дотриматися чіткої форми, однак він не зможе зупинити руху смислів, думки.

Значним позитивом такої ситуації є можливість, вивчаючи окремі аспекти права, розкрити закономірності, так чи інакше пов’язані з його поняттям, і в такий спосіб збагатити правову науку. Самостійно ж, без зв’язку з іншими, жодна наука не може пізнати всі аспекти такого багатогранного явища, як право, на чому вже неодноразово наголошували ще у літературі радянського періоду.

Відомо, що кожний новий стан у прогресивному розвитку науки ознаменований зростанням значення так званого методологічного порядку. Свідченням цього, за словами М. Козюбри, є певний знаковий поворот до інтенсивного розроблення проблем методології [13, с. 25]. У сучасній вітчизняній юридичній науці вирішення методологічних проблем – об’єктивна вимога часу,

оскільки поступ у розумінні дуже складного явища права можливий завдяки гіпотезам, концепціям, теоріям, школам, неабияку частину яких сформували представники, так би мовити, неюридичних наук. І зважаючи на “демонополізацію” вітчизняної методології досліджень права та проникнення в правознавство висновків таких наук, наслідком якого стала “плюралізація” правових концепцій, є підстави констатувати, що саме завдяки неюридичним наукам можливий новий стрімкий поступ вітчизняного правознавства.

Свого часу С. Дністрянський зауважив, що “через методологічний канал вливаються...у “душу” теорії права (як і інших юридичних наук) її теоретичні цінності, котрими володіють інші науки” [14, с. 18]. І виконання “комунікативної” функції, ролі “медіатора” між неюридичними науками та юридичними покладається на сучасне правознавство, оскільки саме розвиток евристичних і прогностичних компонентів осмислення світу є необхідною умовою розвитку будь-якої, особливої гуманітарної науки.

Саме через сучасне правознавство відбувається й відбуватиметься перегляд розуміння тих або інших суспільних явищ.

І з огляду на визнання у науковій літературі, по-перше, необхідності такого перегляду в цих гуманітарних науках, зокрема з антропологічного зазначеного погляду, а по-друге, визнання людини ключем до розуміння та конструювання права, вважаємо, що з’ясування антропних властивостей права в правознавстві, а також пошук антрополого-методологічних засад дослідження права сьогодні надзвичайно актуальні.

Як відомо, наукове пізнання відбувається на двох рівнях – теоретичному й підпорядкованому йому емпіричному. Не є винятком і наукове пізнання в соціально-гуманітарній сфері, зокрема у правових дослідженнях [15, с. 12–16]. Проте у сучасній юридичній літературі, окрім емпіричного та теоретичного рівнів наукового пізнання, інколи виокремлюють ще один самостійний рівень – мета-теоретичний (за іншою термінологією – світоглядний, або парадигмальний), який є передумовою як теоретичного, так і емпіричного наукового пізнання та визначається світоглядом дослідника [16, с. 141]. Ураховуючи, що методологія будь-якого теоретико-правового дослідження має трирівневу структуру (дослідницькі підходи, методи та прийоми), у дослідженнях необхідно використовувати методологічні дослідницькі підходи – основані на висновках світоглядних ідей, які в межах тієї чи іншої наукової парадигми визначають для науковця особливості виявлення, добору та систематизації досліджуваних фактів, а також їх інтерпретації й оцінки. Завдяки саме цим підходам, яке детерміновані орієнтованим на правознавство світоглядом, наука отримує орієнтир “на правову реальність у всій її повноті, у всіх її вимірах”. І завдяки цим дослідницьким підходам уможлиблюється пізнання правових явищ та їхніх властивостей.

Зазначимо, що дослідницькі підходи вивчають не тільки природу та сутність права як відповідного інституту, а й як невід’ємної частини певних людських наукових спільнот, у дослідженнях яких право розглядається тільки як елемент, частина цілого. З огляду на це методологічні підходи можна класифікувати для цілей дослідження за такими критеріями:

1. Залежно від виду:

1.1. Філософський підхід.

1.2. Соціальний підхід.

1.3. Релігійний підхід.

2. За критерієм змістової спрямованості дослідження:

2.1. Екзоантропний (зовнішні атрибути права).

2.2. Екзоастропний (внутрішні атрибути права).

3. Залежно від типу праворозуміння дослідника (класифікація актуальна для правових досліджень тільки за умови визнання двох типів праворозуміння – позитивістського і природного).

3.1. Позитивістсько-правовий (у широкому значенні – підхід, покликаний з’ясувати природу та сутність права як явища об’єктивної дійсності, що можна пізнати за допомогою емпіричних методів пізнання; у вузькому значенні – підхід, що ґрунтується на визнанні історично зумовленої необхідності організації людським співтовариством держави).

3.2. Природно-правовий (передбачає визнання наявності універсальних, зокрема трансцендентальних, норм і принципів, з огляду на що право пізнається як явище природи, яке є наслідком божественного походження людини).

4. Залежно від філософських понять і категорій, на яких ґрунтується дослідницький підхід:

4.1. Потребовий (уможливлює пізнання права через з'ясування специфіки потреб, інтересів, цілей, а також мотивів і намірів діяльності).

4.2. Аксиологічний (дає змогу розкрити природу і сутність права через з'ясування його цінності для самої людини, соціальних груп і всього суспільства).

4.3. Комунікативний (дає змогу з'ясувати природу та сутність права через встановлення його ролі та значення у процесі повсякденної мовної комунікації).

4.4. Символічний (унеможливлює пізнання права як системи символів, які його творець наділив певними значеннями).

4.5. Герменевтичний (оскільки будь-який текст, зокрема нормативно-правових актів, співвідноситься з певною ситуацією та її антропоцентрами – автором і адресатом, суб'єктом мовлення та його партнерами з комунікації. Цей підхід сприяє пізнанню права через інтерпретацію текстів, в яких вказані правові явища закріплюються).

4.6. Синергетичний (уможливлює пізнання права як елемента складної нормативної системи, як частини світового правового порядку) тощо.

5. За кількісним складом суб'єкта, який виступає об'єктом аналізу:

5.1. Індивідуалістичний (дає змогу з'ясувати природу та сутність людського індивідуума як родової істоти, поширивши відповідні висновки на досліджувані явища, зокрема на сучасне правознавство).

5.2. Колективістський, або комунітарний (унеможливлює з'ясування природи та сутності права через дослідження природи і сутності людських спільнот, в яких це право визнається).

6. Залежно від світоглядної позиції дослідника стосовно загального співвідношення матерії та свідомості:

6.1. Ідеалістичний (пов'язує право з об'єктивним розумом – об'єктивний ідеалістичний підхід, – або зі свідомістю людини, її переживаннями, суб'єктивними зусиллями – суб'єктивний ідеалістичний підхід).

6.2. Матеріалістичний (пов'язує природу та сутність права із соціальними відносинами, в яких це право реалізується, а також з особливостями регулювання відносин соціальними групами).

7. За змістом наукового підґрунтя інтерпретації досліджуваних явищ:

7.1. Біологізаторський (ґрунтується на визнанні еволюційної природи людини, природної зумовленості її сутності та біологічного характеру прав людини).

7.2. Соціологізаторський (ґрунтується на визнанні соціального характеру природи і сутності права).

7.3. Трансценденталістський (ґрунтується на визнанні надприродного характеру права, надприродній зумовленості його сутності, а отже, на надприродному, зокрема божественному походженні права).

Крім цього, з огляду на значення для розкриття предмета дослідження, всі дослідницькі підходи в межах кожної з наведених класифікацій можна поділити на основні (яким відведена провідна роль у дослідженні) та допоміжні (покликані сприяти повноті розкриття предмета дослідження).

Використанням у дослідженні методологічних дослідницьких підходів зумовлені відповідні процедури інтерпретації явищ, побудовані на використанні різних груп методів наукового пізнання [9, с. 366] (їхнє застосування описано у вступі): філософських [17, с. 290]: діалектичного, метафізичного; загальнонаукових: системного, структурно-функціонального, сходження від абстрактного до конкретного; спеціальних (вироблених неюридичними науками): аналіз письмових джерел; окремих (вироблених юридичною наукою): догматичного методу, методів тлумачення юридичних норм, методу теоретико-правового моделювання, порівняльно-правового методу.

Висновки. Отже, використання у науковій роботі дослідницьких підходів і перелічених методів зумовлюють необхідність застосування, зокрема, таких прийомів дослідження: індукція, дедукція; класифікація, аналіз (синхронний і діахронний), теоретичний синтез, екстраполяція, абстрагування (визначення, обмеження, узагальнення та поділ понять); ідеалізація, опис, характеристика, порівняння, роз'яснення, доведення, спростування.

1. Циппеліус Р. *Методика правозастосування* / Р. Циппеліус. – К.: ТОВ “Юстиніан”, 2016. – 192 с. 2. Кельман М. С. *Юридична наука проблеми методології* / М. С. Кельман. – Тернопіль: ТЗОВ “Терно-граф”, 2011. – 492 с. 3. Кистяковский Б. А. *Философия и социология права* / Б. А. Кистяковский. – СПб.: Изд-во Рус. христиан. гуманитар. ин-та, 1998. – 798 с. 4. Циппеліус Р. *Юридична методологія* / Р. Циппеліус. – К.: Реферат, 2004. – 176 с. 5. Харт Г. Л. А. *Понятие права / пер.с англ.; под общ. ред. Е. В. Афонасина, С. В. Моисеева* / Г. Л. А. Харт. – СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 2007. – 302с. 6. Кузнецов В. І. *Філософія права. Історія та сучасність: навч. посіб.* / В. І. Кузнецов. – К.: ВД “Стилос”, ПЦ “Фоліант”, 2003. – 382 с. 7. Серл Дж. *Открывая сознание заново / пер.с англ. А. Ф. Грезнова / Дж. Серл.* – М.: Идея-Пресс, 2002. – 252 с. 8. Гуссерль Е. *Формальна і трансцендентальна логіка. Досвід критики логічного розуму* / Е. Гуссерль // Читанка з історії філософії. У 6 кн. / за ред. Г. І. Волинки. – К.: Фірма “Довіра”, 1993. – Кн. 6: *Зарубіжна філософія ХХ ст.* – С. 53–55. 9. Сырых В. М. *Логические основания общей теории права. Т. 1. Элементарный состав* / В. М. Сырых. – 2-е изд., стер. – М.: ЗАО “Юстицинформ”, 2004. – 528 с. 10. Кравець В. *Праворозуміння (концептуальні питання методології): міжнародна поліцейська енциклопедія у 10 т / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемчушенко, В. Кравець.* – К.: Концерн “Видавничий дім “Ін Юре”, 2003. Т. 1. *Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології.* – С. 843–844. 11. Лазарев В. В. *Поиск права // Журнал российского права.* – 2004. – № 7. – С. 3–14. 12. Мартишин О. В. *Нужно ли единое определение права? // Теоретико-методологические проблемы права / под ред. М. Н. Марченко.* – Вып. 2 / О. В. Мартишин. – М.: ИКЦ “Зерцало-М”, 2007. – С. 187–212. 13. Федоров В. П. *Философия права: курс лекций* / В. П. Федоров. – СПб.: ГУАП, 2006. – 264 с. 14. Каримов Г. М. *Шариат: Закон жизни мусульман. Ответы Шариата на проблемы современности* / Г. М. Каримов. – СПб.: ДИЛЯ, 2007. – 512 с. 15. Моисеев С. В. *Философия права: курс лекций* / С. В. Моисеев. – 2-е изд., испр. и доп. – Новосибирск: Сиб. унив. изд-во, 2004. – 262 с. 16. *Методологические проблемы общественных наук: сб. науч. трудов / под ред. Н. И. Козюбра.* – К.: Наук. думка, 1985. – 271 с. 17. Дністрянський С. С. *До юридичної методології* / С. С. Дністрянський. – Державний архів Тернопільської обл. – фонд Р3430. – Оп. 1. – Спр. 35. – 27 с. 18. Гордієнко С. Г. *Молодому науковцю про необхідне: наук.-практ. посіб.* / С. Г. Гордієнко. – К.: КНТ, 2007. – 92 с. 19. *Філософія: навч. посіб.* / Л. В. Губернський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрушко та ін.; за ред. І. Ф. Надольного. – 3-тє вид., стер. – К.: Вікар, 2002. – 516с. 20. Дджегутанов Б. К. *История и философия науки: учеб. пособ. для аспирантов* / Б. К. Дджегутанов. – СПб.: Питер, 2006. – 368 с. 21. Карамішева Н. В. *Логіка. Пізнання. Евристика: посіб. для студ. та аспір.* / Н. В. Карамішева. – Львів: Астролябія, 2002. – 352 с.

REFERENCES

1. Tsyppeilius R. *Metodyka pravozastosuvannya [Methods of the Law Enforcement]* – Kyiv, “Yustinian” Publ., 2016. – 192 p. 2. Kel'man M. S. *Yurydychna nauka problemy metodolohiyi [Legal Science of Methodological Problems]* Ternopil, “Terno – hraf” Publ., 2011. – 492 p. 3. Kistyakovskiy B. A. *Filosofiya i sotsiologiya prava [Philosophy and Sociology of the Law]*. – Saint Petersburg, Rus. khristian. gumanit. In-t Publ., 1998. – 798 p. 4. Tsyppeilius R. *Yurydychna metodolohiya [Legal Methodology]*. Kyiv, Referat Publ., 2004. – 176 p. 5. Khart G. L. A. *Ponyatie prava [Meaning of the Law]*. – Saint Petersburg, Sn – Peterb. un-ta Publ., 2007. – 302 p. 6. Kuznyetsov V.I. *Filosofiya prava. Istoriya ta suchasnist [Phylosophy of the Law: History and Modernuty]*. – Kyiv, “Stylos” Publ., PTs “Foliant”, 2003. – 382 p. 7. Serl Dzh. *Otkryvaya soznanie zanovo [Rediscovery of the Mind]*. – Moscow, Ideya – Press Publ., 2002. – 252 p. 8. Husserl' E. *Formal'na i transtsendental'na lohika. Dosvid krytyky lohichnoho rozumu [Formal*

and Transcendental Logic. Experience of Critics Logical Mind] Kyiv, Firma "Dovira" Publ., 1993. – Pp. 53–55. 9. Syrykh V. M. Logicheskie osnovaniya obshchey teorii prava. T. 1. Elementarnyy sostav [Logical Base of the General Theory of Law. V.1. Elementary Composition] Moscow, ZAO "Yustitsinform" Publ., 2004. – 528 p. 10. Kravets' V. Pravorozuminnya (kontseptual'ni pytannya metodolohiyi) Mizhnarodna politseys'ka entsyklopediya [Thinking (Conceptual Methodological Issues)] Kyiv, Kontsern "Vydavnychyy dim "In Yure" Publ., 2003. – Pp. 843–844. 11. Lazarev V. V. Poisk prava// Zhurnal rossiyskogo prava. [Searching the Law] – 2004. – Vol. 7. – Pp. 3–14. 12. Martishin O. V. Nuzhno li edinoe opredelenie prava? // Teoretiko-metodologicheskie problemy prava [Do We Need One Meaning of the Law?] Moscow, IKTs "Zertsalo-M" Publ, Vol. 2, 2007. – Pp. 187–212. 13. Fedorov V. P. Fylosofiya prava: kurs lektsiy [Philosophy of the Law]. – Saint Petersburg, HUAP Publ., 2006. – 264 p. 14. Karimov G.M. Shariat: Zakon zhizni musul'man. Otveti Shariata na problemy [Sharia: The Law of Muslim Life. The Answers to Contemporary Problems of Sharia] Saint Petersburg, DILYa Publ., 2007. – 512 p. 15. Moiseev S. V. Fylosofiya prava: Kurs lektsiy. – 2-e izd., ispr. i dop [Philosophy of the Law] Novosibirsk: sib.univ. Publ., 2004. – 262 p. 16. Metodologicheskie problemy obshchestvnykh nauk: Sb. nauch.trudov [Methodological Problems of Social Sciences] Kyiv, Nauk.dumka Publ., 1985. – 271 p. 17. Dnistrians'kyi S.S. Do yurydychnoyi metodolohiyi [To the Legal Methodology] Derzhavnyy arkhiv Ternopil's'koyi obl. – fond R3430. – Vol. 1. – Spr. 35. – 27 p. 18. Hordiyenko S. H. Molodomu naukovtsyu pro neobkhidne: Naukovo-praktychnyy posibnyk [What Young Scientist Really Need] Kyiv, KNT Publ., 2007. – 92 p. 19. Fylosofiya: Navch. posibnyk / L. V. Huberns'kyy, I. F. Nadol'nyy, V. P. Andrushko ta in.; Za red. I. F. Nadol'noho [Philosophy]. Vol. 3, Kyiv, Vikar Publ., 2002. – 516 p. 20. Dzhegutanov B. K. Istoriya i fyylosofiya nauki: Uchebnoe posobie dlya aspirantov [History and Philosophy of Science: Textbook for Graduate Students] Saint Petersburg, 2006. – 368 p. 21. Karamysheva N. V. Lohika. Piznannya. Evrystyka: Posibnyk dlya studentiv ta aspirantiv [Logic. Knowledge. Heuristics: A Guide for Students] Lviv, Astrolyabiya Publ., 2002. – 352 p.